

УДК 378.147

О.С. БІЛОУС,
*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ВНЗ

У статті обґрунтовується необхідність модернізації підготовки педагогічних кадрів в умовах вищої школи. Розглядається проблема організації самостійної роботи студентів як важливої складової їх майбутньої практичної та професійно-педагогічної діяльності.

Ключові слова: самостійність, самостійна робота, професійно-педагогічна діяльність, майбутній учитель.

Постановка проблеми. Метою сучасної освіти є подальший розвиток історично сформованої педагогічної системи на основі створення умов для формування професійно компетентної, соціально активної, творчо самостійної особистості педагога.

Сучасний стан підготовки фахівців у вищих педагогічних навчальних закладах диктує необхідність пошуку нових шляхів підвищення якості їхньої теоретичної підготовки, готовності до самостійної творчої праці, а головне – засобів і методів підготовки випускника педагогічного ВНЗ до практичної й професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблема становлення самостійної активної особистості студента в ході його підготовки до майбутньої професійної діяльності – одна із ключових у психолого-педагогічних дослідженнях. Її вивченню присвячено численні наукові дослідження, у тому числі праці Б.П. Єсіпова, П.І. Підкасистого, С.В. Недбаєвої і В.І. Спіріна, А.В. Усової і ін. Самостійність у навчанні й безперервність самоосвіти обов'язкові не тільки для студентів, але й для викладачів.

Формулювання мети. Мета статті полягає у дослідженні проблеми організації самостійної роботи студентів ВНЗ як важливої складової їх майбутньої професійно-педагогічної діяльності та конкурентоспроможності на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Самостійність – це здатність до незалежних дій, су-джень, володіння ініціативою, рішучість. Такі визначення нам дає тлумачний словник російської мови.

Самостійність, як зазначено у педагогічному словнику С.У. Гончаренко, – «одна з властивостей особистості. Характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю засобів – знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності. Формування самостійності в процесі навчання – одне з основних завдань навчання» [1, с. 297].

У психолого-педагогічній літературі самостійність розглядається як необхідна умова продуктивних розумових процесів, пов'язаних з постановкою нових проблем і пошуком їх вирішення (А.В. Брушлинський, О.М. Матюшкін), як здатність учнів вирішувати пізнавальні завдання (І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий), як умова активізації навчальної діяльності (А.К. Громцева, Л.М. Піменова, Г.І. Щукіна).

Феномену самостійності присвячено педагогічні дослідження таких вчених, як А.В. Баранніков, А.В. Брушлинський, А.К. Громцева, Ю.М. Кулюткін, О.М. Матюшкін, П.І. Підкасистий, Л.М. Піменова, Я.О. Пономарьов, Б.Ф. Райський, Г.І. Щукіна та ін.

І. Молнар сутність самостійності розглядає в пізнанні необхідності й використанні її особистістю без зовнішнього примусу й керівництва; О.М. Леонт'єв – як рису особистості, що визначає вибір і реалізацію певного способу вирішення завдань. За Н.О. Менчинською, О.М. Матюшкіним, самостійність є необхідною умовою розумової діяльності, властивості розуму. Г.І. Щукіна характеризує самостійність як показник активності, здатність до пізнавального пошуку.

Нині все частіше звучать заклики до якомога більш раннього залучення студентів до самостійної роботи.

Самостійність, за В.П. Беспалько, як певна якість особистості є однією з найважливіших під час навчання у ВНЗ.

За словами Г.Є. Ковальової, «самостійність – це, насамперед, самостійність дій, мислення. Основна умова досить глибокого засвоєння матеріалу – це його аналітико-синтетична обробка, що полягає в самостійному аналізі нової інформації, тобто виокремленні в ній основних понять, установленні причинно-наслідкових зв'язків і відношень між ними й, таким чином, розумінні навчального матеріалу, а в цілому – визначенні в ньому головного й другорядного. Тільки на основі такого осмислення матеріалу можна самостійно міркувати, доводити, узагальнювати» [2, с. 3].

Ю.І. Пассов стверджував: «Самостійність – це не відсутність помічника або яких-небудь опор. Самостійність, насамперед і переважно, означає самостійність мислення» [4, с. 224]. Без самостійності мислення процес діяльності, у тому числі навчальної, не відбувається. Викладач, так чи інакше, будучи зовнішнім чинником для студента як суб'єкта мислення, на різних етапах навчання впливає на формування самостійності мислення (дозує щоразу свою допомогу залежно від сформованості вмінь самоконтролю). У цьому й полягає діалектична єдність навчальної діяльності педагога й навчальної діяльності студента, що становить сутність навчання.

Самостійність у навчальній діяльності є однією з важливіших форм включення студентів у систему професійної підготовки. Форма співпраці студента й викладача у навчальному процесі спрямована на здійснення загальної мети – підготовки висококваліфікованого фахівця.

Активна пізнавальна самостійність студента – інтегральна властивість особистості, що інтенсивно формується в студентські роки та впливає на процес успішного набуття професійних знань, умінь і навичок.

Самостійна робота є одним з видів навчальної діяльності студентів. Саме вона формує готовність до самоосвіти, створює базу для безперервної освіти, можливість постійно підвищувати свою кваліфікацію. На сучасному етапі питання про організацію самостійної роботи студентів набуває великого значення, тому що бюджет часу, відведений для проведення аудиторних занять, є обмеженим, і значну частину програмного матеріалу курсу доводиться виносити на самостійне вивчення. Тому актуальною стає орієнтація процесу професійної підготовки у ВНЗ на оптимізацію й активізацію самостійної роботи студентів.

Ми будемо розглядати самостійну роботу студентів як пізнавальну діяльність, виконувану студентом самостійно або під керівництвом викладача, з використанням заданої програми або інструкції, і спрямовану на виконання завдань (або розв'язання завдань), з урахуванням особистих потреб і інтересів, психологічних особливостей студентів. Наявне різноманіття думок про значення й роль самостійної роботи в навчанні свідчить про те, що її потенціал до кінця не розкрито.

Вивчаючи різні підходи науковців до проблеми організації самостійної роботи в системі вузівської освіти, ми розглянули й проаналізували види самостійних робіт у вищій школі, спираючись при цьому на дослідження В.П. Беспалька, К.Б. Єсіпович, Ю.Б. Зотова, М.В. Ляховицького, Ю.І. Пассова, П.І. Підкасистого й інших. В основі існуючих класифікацій лежать різні ознаки. На сучасному етапі психолого-педагогічної думки єдиної класифікації не подано.

Аналіз літератури показує, що найчастіше зустрічаються спроби класифікації на основі дидактичної мети (В.А. Беліков, Л.А. Каменщикова, Р.Б. Срода, А.В. Усова й ін.). Розроблено

також класифікації: на основі джерела знань (В.П. Стрезикозін, Н.І. Чиканцева й ін.); за характером пізнавальної діяльності тих, хто навчається (І.І. Сарро); за ступенем активності тих, хто навчається (Г.В. Воробйов); за структурою діяльності учня (В.П. Беспалько, П.І. Підкасистий і ін.); за наростанням продуктивного й творчого начал у завданнях і діяльності молоді, яка навчається (В.Я. Ляудис); за завданнями, що організують самостійну діяльність учнів (В.Я. Ляудис, Н.А. Омельченко); за ступенем самостійності студентів (М.Г. Гарунов, Н.О. Половнікова); за видами виконуваних робіт (Ю.В. Кузнецов). А.В. Усова наводить відразу три класифікації: за дидактичною метою, за способами діяльності учня й за роллю засобів формування понять. У навчальному процесі всі ці роботи можуть і повинні поєднуватися.

Б.П. Єсіпов та П.І. Підкасистий наводять класифікацію самостійної роботи студентів за різними дидактичними критеріями. За джерелами знань і ступенем контролю з боку викладача: робота з навчальною довідковою інформацією, розв'язання завдань і виконання вправ, лабораторні роботи. Відповідно до етапів освітнього процесу: з метою одержання нових знань на основі набутих знань, для контролю засвоєння знань, умінь і навичок. За ступенем самостійності: репродуктивна, пізнавально-пошукова, творча, пізнавально-практична. За характером навчальної самостійності: за шаблоном із чіткою покроковою інструкцією, реконструктивна, варіативна, творча. За місцем проведення: аудиторна, позааудиторна.

Узагальнюючи результати аналізу, можна констатувати, що дотепер не існує класифікації, що враховує рівною мірою зовнішню й внутрішню сторони навчальної діяльності. Водночас проведені дослідження дозволили виокремити основні вимоги до класифікації видів самостійних робіт. Насамперед, класифікуючи самостійні роботи, необхідно враховувати риси процесу мислення, які визначаються типом розв'язуваного завдання. Крім того, класифікація повинна задовольняти такі вимоги: однозначності у визначенні кожного виду самостійної роботи; розташуванні типів і видів самостійних робіт за ступенем зростання їхньої складності відповідно до закономірностей процесу пізнання в навчанні; орієнтації на «зону найближчого розумового розвитку» учня (Л.С. Виготський).

Отже, самостійна робота – це не форма організації навчальних занять і не метод навчання. Її правомірно розглядати швидше як засіб залучення тих, хто навчається, до самостійної пізнавальної діяльності, засіб її логічної й психологічної організації. Самостійна робота без наявності в ній чітко сформульованого завдання залишається в найкращому разі нейтральною стосовно характеру пізнавальної діяльності. Сформульоване ж у кожному конкретному типі й виді самостійної роботи завдання, дозволяє залучити студентів до керованої пізнавальної діяльності, тобто викликає в них певну розумову активність різної структури, що регулюється усвідомлюваною ними метою. Отже, самостійну роботу правомірно розглядати як засіб організації й виконання певної діяльності відповідно до поставленої мети.

Педагоги неодноразово докладали зусиль з метою здійснення опису й систематизації різних видів самостійних робіт. На тлі певних досягнень у теорії й практиці навчання у вищій школі виявляється відсутність науково обґрунтованої системи самостійних робіт.

Зауважимо, що більшість дидактів і методистів при обґрунтуванні класифікації самостійних робіт, беруть за основу або ступінь самостійності молоді, яка навчається, що, до речі, визначається зовнішніми ознаками, або дидактичне призначення самостійної роботи. У першому випадку звичайно виокремлюються (Є.Я. Голант, В.В. Голубков) такі види самостійних робіт: роботи з наслідування, тренувальні роботи, вправи, роботи творчого характеру, дослідницькі роботи тощо. Однак такі назви самостійних робіт далеко не завжди відповідають змісту пізнавальної діяльності тих, хто навчається, з тієї причини, що їх характер зазвичай визначається тільки джерелом знання, безвідносно до особливостей передбачуваної діяльності.

Самостійні роботи, класифіковані за дидактичним призначенням (Б.П. Єсіпов, М.М. Скаткін), зазвичай поділяються на такі види: самостійні роботи з набуттям нових знань і їх застосуванням; із повторенням й перевіркою знань, умінь і навичок тощо.

Останніми роками в дидактиці вищої школи почав формуватися новий підхід до класифікації самостійних робіт. Розглядаючи у своєму дослідженні самостійну роботу як вид пізнавальної діяльності, нам видається доцільним виокремлення класифікації самостійних

робіт, запропонованої П.І. Підкасистим і І.І. Малкіним. Вони пропонують класифікувати самотійні роботи за типами пізнавальної діяльності. Так, І.І. Малкін [3, с. 23] стверджує, що кожний тип і вид самотійної роботи одночасно визначає характер пізнавальної діяльності молоді, яка навчається й сам визначається її структурою. Звідси вихідним принципом класифікації виступає ступінь самотійності й творчості студента під час виконання роботи. З огляду на викладене пропонується така класифікація.

I. Самотійні роботи репродуктивного типу:

а) відтворюючі; б) тренувальні, в) оглядові; г) перевірочні.

II. Самотійні роботи пізнавально-пошукового типу:

а) підготовчі; б) констатувальні; в) експериментально-пошукові; г) логічно-пошукові.

III. Самотійні роботи творчого типу:

а) художньо-образні; б) науково-творчі; в) конструктивно-технічні.

IV. Самотійні роботи пізнавально-практичного типу:

а) начальні-практичні; б) суспільно-практичні [3].

У наведеній класифікації самотійна робота є доцільним поєднанням діяльності викладача з одночасною активною діяльністю студентів, самотійним розв'язанням ними теретичних і практичних завдань.

Безсумнівно, така класифікація більшою мірою відповідає вимогам сучасної освіти. У її основу покладено два вихідних положення: сутнісні риси процесу мислення визначаються характером розв'язуваного завдання; вплив навчання на розумовий розвиток зумовлюється характером пізнавальної діяльності, у процесі якої інтенсивно розвиваються здібності, необхідні в цій діяльності. Обидва положення не викликають сумніву, оскільки вони глибоко досліджені вітчизняними психологами, логіками й дидактами.

Структуру навчання у процесі самотійної роботи з навчальним матеріалом запропоновано Ю.К. Бабанським: 1) планування й конкретизація завдань, 2) планування методів, засобів, форм навчальної діяльності, 3) самоорганізація навчальної діяльності, 4) саморегулювання навчання, 5) самоаналіз результатів навчальної діяльності.

А.С. Павлюченко пропонує внести до змісту технології організації самотійної роботи студентів такі етапи:

1. Відбір цілей самотійної роботи відповідно до державного освітнього стандарту та їх конкретизація всередині певної дисципліни. Цілі самотійної роботи повинні відповідати готовності до професійної самоосвіти, що містить мотиваційний, когнітивний, діяльнісний компоненти.

2. Відбір змісту самотійної роботи на основі освітнього стандарту дисципліни, а також джерел самоосвіти (література, досвід, самоаналіз). Окрім того, необхідно врахувати індивідуально-психологічні особливості студентів (інтелект, мотивація), особливості навчальної роботи і специфіку певної спеціальності.

3. Конструювання завдань для самотійної роботи відповідно до відібраних раніше цілей. Завдання повинні передбачати різні види й рівні навчальної роботи студентів.

4. Організація контролю передбачає відбір засобів контролю й визначення його періодичності.

Для самого студента самотійна навчальна робота повинна бути усвідомленою як вільна, на його вибір, внутрішньо мотивована діяльність. Вона передбачає виконання низки дій: усвідомлення мети своєї діяльності, прийняття навчального завдання, надання їй особистісного змісту (у термінах теорії діяльності О.М. Леонтьєва), підпорядкування виконанню цього завдання інших інтересів і форм своєї зайнятості, самоорганізації в розподілі навчальних дій у часі, самоконтролі при їх виконанні.

У кожному з видів самотійних робіт завдання містить у собі або необхідність у пошуку, набутті й застосуванні нових знань уже відомими способами, або виявлення, визначення, пошук нових шляхів, способів здобуття знань. Такий підхід до розгляду сутності самотійної роботи дозволяє розглядати її з позиції самотійної діяльності студентів з розв'язання навчальних завдань.

Особливість самотійної роботи, що виокремлює її з-поміж інших видів навчальної діяльності, можна вбачати у виконанні завдання без точного інструктажу, пояснення з боку викладача, без контролю у відкритій формі за її виконанням, у використанні студентами

здобутих знань для встановлення якихось нових форм, явищ в самостійному пошуку засобів розв'язання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Незважаючи на суттєвий історичний поступ дефініції «самостійна робота», дотепер потребує посиленої уваги низка нерозв'язаних питань, що стосуються удосконалення змісту, розширення кваліфікацій, побудови технології організації самостійної роботи студентів ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Ковалева Г.Е. Организация самостоятельной работы студентов на основе деятельностной теории учения / Г.Е. Ковалева. – СПб., 1995. – 143 с.
3. Малкин И.И. Рационально организовать самостоятельную работу учащихся / И.И. Малкин // Народное образование. – 1966. – № 10. – С. 2–16.
4. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.

References

1. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskii pedagogichnii slovník* [Ukrainian Pedagogical dictionary]. Kyiv, Lybid Publ., 376 p. (In Ukrainian).
2. Kovaleva, G.E. (1995). *Organizatsiia samostoiatelnoi raboty studentov na osnove deiatel'nostnoi teorii ucheniia* [Organization of independent work of students on the basis of activity theory of learning]. St. Petersburg, 143 p. (In Russian).
3. Malkin, I.I. (1966). *Ratsionalno organizovat samostoiatel'nuiu rabotu uchashchikhsia* [Rationally organize independent work of pupils]. *Narodnoe obrazovanie* [National Education]. No 10, p. 2-16. (In Russian).
4. Passov, E.I. (1989). *Osnovu kommunikativnoi metodiki obucheniiia inoiazuchnomu obscheniu* [Fundamentals of communicative methods of teaching foreign language communication]. Moscow, Russkii yazuk Publ., 276 p. (In Russian).

В статье обосновывается необходимость модернизации подготовки педагогических кадров в условиях высшей школы. Рассматривается проблема организации самостоятельной работы студентов как важной составляющей их будущей практической и профессионально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: самостоятельность, самостоятельная работа, профессионально-педагогическая деятельность, будущий учитель.

In the article the necessity of teacher's training modernization in terms of higher education is explained. The issue of students' independent work as an important part of their future practical, professional and educational activities is examined.

Key words: independence, self-study, professional and educational activities, future teacher.

Одержано 28.01.2016.